

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.35.1.8>

Ivana Čičak, Virna Karlič

PRAGMATIČKI OKIDAČI VERBALNOG HUMORA U DRAMI GOSPOĐA MINISTARKA BRANISLAVA NUŠIĆA¹

Ivana Čičak, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
ivana16cicak@gmail.com orcid.org/0009-0003-8267-071X
dr. sc. Virna Karlič, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
vkalic@ffzg.hr orcid.org/0000-0002-6525-3805

izvorni znanstveni članak

UDK 821.163.41.09Nušić,B.-2

rukopis primljen: 28. veljače 2022; prihvaćen za tisak: 27. ožujka 2023.

U radu su predstavljene rezultati pragmatističke analize drame Gospođa ministarka (1929) srpskog pisca Branislava Nušića. Riječ je o drami s obilježjima komedije situacije, komedije karaktera i satire, u kojoj su podjednako zastupljeni verbalni i situacijski humor. Analiza je provedena s ciljem utvrđivanja pragmatičkih sredstava i strategija postizanja verbalnog humora zastupljenih u drami, a pri njezinu provođenju korišten je pojmovni aparat preuzet iz suvremenih lingvističkih, prvenstveno pragmatičkih teorija humora zasnovanih na pojmu nekongruentnosti. U prvom dijelu rada predstavljen je teorijski okvir istraživanja, dok je drugi dio posvećen analizi. U njemu su na izabranim primjerima iz drame demonstrirani i analizirani najfrekventniji pragmatički okidači humora, koji su podijeljeni u tri skupine: (1) okidači koji se zasnivaju na izigravanju/kršenju kooperativnog principa, a ostvaruju se prijenosom implicitnih značenja, (2) okidači koji se zasnivaju

¹ Ovaj se rad temelji i tematski nadovezuje na magistarski rad *Pragmatistička analiza drame „Gospođa ministarka” Branislava Nušića*, koji je Ivana Čičak izradila i obranila 2021. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pod mentorskim vodstvom dr. sc. Virne Karlič, izv. prof.

na izigravanju/kršenju principa uljudnosti, a ostvaruju se posredstvom neuljudnih i lažno uljudnih iskaza, (3) šarolik jezik dramskih likova, koji se ogledava u frekventnoj upotrebi ekspresivnih izraza te upotrebi neprikladnog i neočekivanog jezičnog registra.

Ključne riječi: pragmatistika; verbalni humor; drama; srpska književnost; Branislav Nušić; Gospođa ministarka

1. Uvod

Tradicija znanstvenog proučavanja humora duga je i bogata. Pristupaćući mu na različite načine i iz različitih perspektiva humorom se bave razne discipline poput filozofije, znanosti o književnosti, antropologije, psihologije i lingvistike. Definicije humora brojne su, kao i njihova tumačenja. Primjerice, prema općoj definiciji iz *Hrvatske enciklopedije* humor je „zajednički naziv za pisane, crtane i verbalno iznesene sadržaje koji izazivaju smijeh i veselje, ali i za svojstvo osobnosti koje se očituje u duhovitosti i šaljivosti”². Pojam *humor* prije svega se odnosi na:

(1) smisao za komično, tj. sposobnost da se u različitim odnosima, događajima, situacijama, oblicima mimičkog i verbalnog izražavanja i sl. uoči njihova smiješna strana; (2) objektivaciju (fiksiranje) komičnih doživljaja u obliku različitih šala, pošalica, dosjetaka, nadi-maka, anegdota, stihova, književnoga sastava itd. (narodni humor, humoristička literatura). (ibid.)

Humor se dijeli na različite vrste s obzirom na način, sredstva i okolnosti njegova ostvarivanja. Prije svega, dijeli se na neintencionalan i intencionalan humor s obzirom na to je li realiziran slučajno ili kao ostvaraj nečije komunikacijske namjere. Nadalje, humor može biti verbalan i situacijski (Nilsen i Nilsen 2000). Prema Ibraheem i Abbasu (2016: 82) neintencionalan situacijski humor podrazumijeva manje nezgode i incidente koji se smatraju smiješnima jer su se odvili na neočekivan i neuobičajen način, a osobe koje su ih doživjele nisu pretrpjele pogubne posljedice. Neintencionalan verbalni humor rezultat je slučajne pogreške koju je govornik učinio na značenjskom ili formalnom planu iskaza. Intencionalan verbalni humor govornik ostvaruje iznoseći iskaz s namjerom da nasmije svojeg sugovornika (ibid.), a do toga dolazi uslijed spontanoga govora ili pripovijedanja humorističnih usmenih

² Humor. *Hrvatska enciklopedija* (mrežno izdanje). Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26678>, posjet 14. veljače 2022.

formi poput viceva šala i dosjetki, čija je primarna funkcija izazivanje sugovornikova smijeha (Snyder 2011: 51). Verbalni se humor ostvaruje na svim jezičnim razinama: fonetsko-fonološkoj, morfološkoj, tvorbenoj, sintaktičkoj, leksičko-semantičkoj i pragmatičkoj (usp. Goatly 2012).

2. Lingvistički pristupi verbalnom humoru

Teorije humora brojne su te nude različita tumačenja mehanizama postizanja humora, njegovih obilježja te psiholoških i društvenih funkcija (njihov sustavan pregled v. npr. u Martin 2007), a s obzirom na središnji predmet bavljenja dijele se na: „funkcionalne (svrha humora u ljudskom životu), stimulacijske (što određeni predmet smijeha čini smiješnim) i teorije odgovora (zašto nam se stvari čine smiješnima)” (Huzjak 2020: 421). Prema Goatlyju (2012) najutjecajnije lingvističke (a među njima i pragmatičke) teorije verbalnog humora zasnivaju se na dvama središnjim konceptima – dvosmislenosti i nekongruentnosti. Dvosmislenost je obilježje iskaza čiji se smisao može interpretirati na dva ili više načina. Pojam nekongruentnosti odnosi se na neočekivano dovođenje u vezu međusobno nepovezanih shema (*shema* = stereotipna predodžba o pojavama i događajima iz izvanjezične stvarnosti) (ibid. 21), tj. na nepodudarnost između onoga što smo očekivali i onoga što smo iskusili (Morreall 1997: 31). Drugim riječima, nekongruentnost je „neslaganje (nepodudarnost) u očekivanju slušalaca i poente šale (engl. *punchline*) u raznim humornim tekstovima. Ta ‘iznevjerena očekivanja’ rezultiraju komičnom situacijom, a reakcija slušalaca ili gledalaca je smijeh” (Đulman 2014: 11).

Važnost teorija nekongruentnosti u tome je što ističu zasnovanost humora na recipijentovim izigranim očekivanjima. Za razumijevanje humora nužno je razumjeti kako tekstovi na semantičkom i pragmatičkom planu, posredstvom ko(n)teksta, izgrađuju očekivanja. Očekivanja se mogu izazvati na različitim jezičnim razinama – leksičkoj, gramatičkoj, žanrovskoj te na razini registra. (Goatly 2012: 23)³

Pri tumačenju humora i njegovih društvenih i psiholoških funkcija važnu ulogu imaju primjerice i pojmovi olakšanja (u sklopu teorija koje tumače smijeh kao mehanizam za ublažavanje psihološke napetosti) te

³ Citate koji su u izvorniku na engleskom jeziku na hrvatski su prevele autorice rada.

superiornosti (u sklopu teorija koje se zasnivaju na pretpostavci da se humor javlja kao reakcija na osjećaj superiornosti koji pojedinac osjeća nad onime koji je predmet ismijavanja) (Yang 2019: 544).

U lingvistici su se od sredine 20. stoljeća do danas razvile višestruke (u osnovi nekongruencijske) teorije verbalnog humora poput Raskinove *Semantičke teorije humora* (1985) te Attardove i Raskinove *Opće teorije verbalnog humora* (1991) (usp. Đulman 2014). U pregledu lingvističkih pristupa humoru Attardo (2017) izdvaja istraživanja iz područja kognitivne i korpusne lingvistike te pragmatike i analize diskursa. U kontekstu pregleda pragmatičkih pristupa humoru autor (ibid.) ističe Raskinov doprinos povezivanju teorije humora s Griceovom (1967) teorijom kooperativnosti i konverzacijske implikature, doprinose proučavanju ironije i sarkazma te pragmatičke studije (posebice iz područja konverzacijske analize) posvećene proučavanju društvenih funkcija humora.

3. Pragmatički okidači humora

Dosadašnja pragmatička istraživanja humora provedena su u okviru različitih jezgrenih područja pragmatike, a mehanizmi njegova „okidanja” prije svega se vezuju uz implicitna značenja (konverzacijsku implikaturu i presupoziciju), fenomen uljudnosti te registarska obilježja diskursa. U nastavku slijedi njihov kratak prikaz.

3.1. Kooperacijski princip i implicitna značenja

Glavnu poveznicu između teorija nekongruentnosti i pragmatike predstavlja njihova podudarnost s Griceovim kooperativnim principom i teorijom konverzacijske implikature (Ibraheem i Abbas 2016: 82). Shodno Griceu, prijenos konverzacijske implikature – koja predstavlja jedan od važnijih okidača humora – zasniva se na izigravanju kooperativnog principa (točnije maksima kvalitete, kvantitete, relevantnosti i/ili načina) te na višeznačnosti, odnosno nekongruentnosti između (doslovnog) značenja i smisla iskaza. Raskin (1985) u svojoj teoriji humora ističe da se u humorističnom diskursu (npr. u šalama, dosjetkama i vicevima) Griceove maksime izigravaju na drugačiji način nego u nehumorističnom diskursu, jer slušatelj ne očekuje od govornika da ih poštuje. Zbog toga autor određuje humor kao oblik komunikacije koji se zasniva na nepoštivanju kooperativnog principa. U književnom humorističnom diskursu poput komedije ono se može ostvarivati na dvije relacije: između autora i čitatelja te između dramskih likova u dijalogu.

Osim konverzacijske implikature okidač humora može biti i presupozicija (usp. npr. Yang 2019). Presupozicija je informacija koja je implicitno kodirana u iskaz, a koju govornik smatra istinitom i samorazumljivom. Pritom, njezin prijenos nije u središtu govornikove komunikacijske namjere (usp. npr. Karlič i Bago 2021: 27). Shodno Yang (2019) presupozicije u fikcionalnom humorističnom diskursu mogu generirati verbalni humor na dva načina: (1) ostvarivanjem kontradikcije (nekongruentnosti) između onoga što govornik/lik vjeruje i posredno tvrdi te njegovih stvarnih osjećaja ili činjeničnog stanja; (2) iznošenjem iskaza kontradiktornog (nekongruentnog) presupoziciji koju je čitatelj formirao na temelju prethodnog diskursa.

3.2. Princip i načela (ne)uljudnosti

Primjena teorija uljudnosti u proučavanju verbalnog humora pokazala je da su ta dva fenomena povezana na više načina. Primjerice, Brown i Levinson (1987) navode humor među strategijama pozitivne uljudnosti, dok Sinkevičute (2019) primjenom njihove teorije uljudnosti humoristične iskaze dijeli na uljudne, lažno uljudne, neuljudne i lažno neuljudne. Osim što humor može proizlaziti iz nepoštivanja Griceova kooperativnog principa⁴, može biti izazvan i nepoštivanjem Leecheva principa uljudnosti⁵ (Taberski 1998: 10–11). Neuljudnost, koja u svakodnevnoj komunikaciji izaziva sukob i disharmoniju, u fikcionalnom diskursu može biti u funkciji postizanja humora. Tako Palmer (1987: 118) primjećuje da u humorističnom diskursu neuljudne, ugrožavajuće primjedbe mogu biti humoristične jer „opći smisao fikcije u kojem ih nalazimo osigurava da će nam biti smiješni” – umjesto da čitatelj suosjeća s osobom čiji je obraz ugrožen, on se zabavlja govornikovom manifestacijom moći. Na važnost tumačenja strategija (ne)uljudnosti s obzirom na kontekstualne faktore njihove primjene upozorava Culpeper (1996), što demonstrira na primjeru lažne neuljudnosti (eng. *mock impoliteness*), koju definira kao površinsku neuljudnost čija namjena nije ugrožavanje sugovornikova obraza već humoristično izražavanje bliskosti i solidarnosti među sugovornicima. Dynel (2019: 44–45) ovu pojavu tumači neskladom, tj. odstupanjem od standardnog razgovornog bontona.

⁴ Kooperativni princip: *Neka vaš doprinos razgovoru bude onakav kakav se traži, u momentu kad se traži prema očekivanoj svrsi i pravcu razgovora u kojem učestvujete.* (Grice 1987: 58)

⁵ Princip uljudnosti: *Princip uljudnosti zasniva se na polazištu da sudionici komunikacijskoga čina općenito radije iskazuju ili impliciraju uljudna mnijenja nego neuljudna.* [...] (Leech 2014: 34)

3.3. Dramski diskurs i šarolik jezik

Prema Dynel (2019) u dramskom diskursu i filmskim dijalozima humoristični se efekt najčešće postiže karikiranjem situacija iz stvarnog života. U dijalozima među dramskim likovima verbalni se humor uglavnom zasniva na jezičnoj kreativnosti utemeljenoj na stilskim figurama i inovativnim odstupanjima od (stilski neutralne) norme, što Partington (2006) označava pojmom *šarolik jezik* (eng. *colorful language*). *Šarolik jezik* se prema Dynel (2019: 31) odlikuje upotrebom eufemizama, paradoksa, metafore, ironije, igre riječima, inovativnih kolokacija, neologizama, aluzija i drugih stilskih intervencija, a ima dvostruku funkciju – prijenos značenja i postizanje humora.

Fikcionalni likovi spontano koriste *šarolik jezik* ne bi li zabavili svoje sugovornike, demonstrirali svoju duhovitost ili postigli neki drugi cilj. Obični korisnici jezika čine istu stvar. Očito je glavni cilj scenarista – kada izmišljaju (ne nužno spontano) ili citiraju takve [*šarolike*] izraze iz drugih izvora – zabaviti gledatelje i razviti radnju. (ibid.)

Dok je autorova primjena *šarolikog jezika* u dramskom tekstu intencionalna, promatrano iz perspektive komunikacijskih namjera dramskih likova, on može biti upotrijebljen intencionalno i neintencionalno. U svakom slučaju, tumačenje odstupanja od stilističkih normi te upotreba neočekivanog i/ili neprikladnog registra kao pokretača humora u skladu je s teorijama nekongruentnosti.

4. Analiza pragmatičkih strategija humora u drami *Gospođa ministarka*

4.1. O drami

Gospođa ministarka, prvi put objavljena 1929. godine, jedna je od najznačajnijih drama Branislava Nušića. Nušićevo stvaralaštvo Deretić (2004) smješta u dvije epohe srpskog realizma: početke njegova stvaralaštva svrstava u epohu klasičnog realizma, a ostatak njegova opusa u epohu novog, socijalno angažiranog realizma. Nušić u svojim djelima prikazuje stvarnost koja ga okružuje, s naglaskom na komičnim aspektima ljudskih sudbina. *Gospođa ministarka* društvena je drama s obilježjima komedije situacije (ibid.) i komedije karaktera, koja zbog ismijavanja provincijalnog mentaliteta i malograđanštine sadržava i elemente satire (Pešikan-Ljuštanović 2009). Radnja drame odvija se u Beogradu, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Drama je organizirana u četiri čina, a bavi se temom iznenadnog preokreta

u životima članova malograđanske obitelji Popović, do kojeg dolazi kada Sima Popović iznenada postane ministrom. Glavni lik drame njegova je supruga Živka, na koju ta promjena utječe na sljedeći način:

Nakon saznanja da joj je suprug postao ministar, Živka Popović gubi kriterijum o sopstvenoj važnosti i počinje da smatra sebe značajnijom no što zaista jeste. Želi da se ponaša kao dame iz visokog društva i da u svoju kuću unese otmenost [...]. Njena zaludenost, opsesija i pokondirenost rastu iz dana u dan i dobijaju sve apsurdnije oblike [...] Nesklad između prividne otmenosti i Živkine prave prirode omogućava Nušiću stvaranje mnogih komičnih situacija. (Stanisavljević 2017: 97–98)

Drama uz Živkin lik uključuje još 27 dramskih likova, među kojima je najistaknutiji lik Živkina zeta Čede, čiji konflikt sa Živkom predstavlja okosnicu dramske radnje. Zastupljenost, obilježja i funkcije ostalih (u većini slučajeva epizodnih) dramskih likova variraju. Vrste i pokretači humora u drami *Gospođa ministarka* raznovrsni su. U njoj je zastupljen verbalni i situacijski humor. Situacijski humor ostvaruje se karikiranjem situacija iz stvarnog života te karakternih osobina dramskih likova – prvenstveno Živke i njezine žudnje da bude moćna, otmjena i cijenjena u društvu. Verbalni humor ostvaruje se prije svega posredstvom Živkina prostog ali osebjunog jezika te načina na koji komunicira sa svojim sugovornicima.

4.2. Metodološke postavke analize

Temeljem provedene pragmatističke analize drame usmjerene na utvrđivanje pragmatičkih okidača humora, u nastavku slijedi prikaz njihovih izabраниh primjera. Primjeri su podijeljeni u tri skupine okidača verbalnog humora: (1) prvoj skupini pripadaju primjeri implicitnih značenja (konverzacijskih implikatura i presupozicija); (2) drugoj skupini pripadaju primjeri nepoštivanja principa uljudnosti među dramskim likovima; (3) trećoj skupini pripadaju primjeri *šarolikog jezika* dramskih likova.

4.3. Implicitna značenja u službi humora

U drami se prijenos implicitnih značenja ostvaruje na dvjema razinama: na relaciji među dramskim likovima u dijalogu te na relaciji autor–čitatelj (posredstvom govora dramskih likova). Status i funkcija implicitnih značenja u drami nisu nužno jednaki na obje razine. Primjerice, implicitne propozicije koje likovi intencionalno upućuju svojim sugovornicima imaju status konver-

zacijske implikature bez obzira na to na kojoj se razini promatraju (mada ne vrše nužno na obje razine istu komunikacijsku funkciju). S druge strane, neke presupozicije koje likovi (neintencionalno) iznose u svojim iskazima na relaciji autor–čitatelj imaju status konverzacijske implikature, koju autor posredstvom govora dramskog lika intencionalno upućuje čitatelju sa ciljem postizanja humora.

Konverzacijske implikature u drami rezultat su nepoštivanja svih četiriju Griceovih konverzacijskih maksima. U drami se maksime izigravaju ili krše na tri načina: (1) dramski likovi u drami intencionalno izigravaju jednu ili više konverzacijskih maksima ne bi li svojem sugovorniku prenijeli konverzacijsku implikaturu (Primjer 1); (2) dramski likovi su intencionalno ili (3) neintencionalno nekooperativni na način da krše jednu ili više konverzacijskih maksima, pri čemu se prijenos implicitnog značenja ostvaruje posredstvom njihova govora na relaciji autor–čitatelj (Primjeri 2 i 3).

Primjer 1

(a)

ČEDA: Slušajte, pa poručite provodadžiji da dođe k meni da pregovorimo. Recite mu: vrlo ćemo se lako sporazumeti, jer smo od istog zanata, i ja znam da vadim zube.

ŽIVKA: Ti?

ČEDA: O, te još kako! Prednjake vadim po nekoliko odjedanput, a kutnjake po jedan, al kad jedan izvadim, sve ostale zaljuljam. Pa zato baš i kažem, recite vašem zubnom lekaru nek dođe k meni. (Nušić 2009: 34–35)

(b)

ŽIVKA: Pa dobro, a gospođa Draga je l' ona igrala bridž?

NINKOVIĆ: Da, gospođo, da, imala je i ljubavnika.

ŽIVKA (zabavljajući se, vrlo radozvalo): A ko je to bio?

NINKOVIĆ: Ja.

ŽIVKA: Vi? A je l' gospa Nata bila otmena?

NINKOVIĆ: Još kako!

ŽIVKA: A ko je bio njen?

NINKOVIĆ: Opet ja.

ŽIVKA: Pa, kako to... vi to onako redom?

NINKOVIĆ: Čim kabinet da ostavku, i ja dam ostavku. (Nušić 2009: 49)

U Primjeru 1 prikazani su primjeri konverzacijskih implikatura koje se prenose na relaciji među dramskim likovima u dijalogu. U Primjeru 1a lik Živkina zeta Čede upućuje implicitnu prijetnju Živki. Kršenjem maksime kvalitete, tj. iznošenjem očigledne laži da je i on po zanimanju zubar, Čeda na implicitan način prijeti Živki da će razbiti zube njezinu zubaru (jer u dogovoru sa Živkom pokušava pronaći novog muža Čedinoj ženi). Na relaciji među likovima ova je implikatura u funkciji govornog čina prijetnje kojom Čeda želi zastrašiti Živku i posredno njezina zubara, dok je na relaciji autor–čitatelj u funkciji okidača humora, jer čitatelj navedenu prijetnju ne tumači kao stvarnu ugrozu.

U Primjeru 1b lik Ninkovića implicitno nagovara Živku da postane njegova ljubavnica, zaobilazeći eksplicitno iskazivanje svoje želje. Dakle, na relaciji među likovima ostvaruje se govorni događaj nagovaranja, koji na relaciji autor–čitatelj predstavlja okidač humora zbog Ninkovićeve izbjegavanja izravnosti te nekongruentnosti između (doslovnog) značenja njegovih iskaza te njihova (impliciranog) smisla.

U drami su, nadalje, zastupljene scene u kojima su likovi intencionalno nekooperativni u dijalogu sa svojim sugovornicima:

Primjer 2

(a)

ŽIVKA: Znete moja ćerka se sprema za banju.

NATA: Zar još sad, pa još nije sezona?

ŽIVKA: Šta će kad je stegao reumatizam, pa ne može da čeka sezonu.

NATA: A u koju će banju?...

ŽIVKA: U koju...? Pa u Abaciju.

[...]

NATA: Nego čudi me što će u Abaciji, to nije banja za reumatizam?

ŽIVKA: Pa ona će, znate, tamo da se prođe do Abacije, a posle će u Ivanjicu.

NATA: U Ivanjicu?

ŽIVKA: Jeste! Znete, kod same Ivanjice pronađen je jedan novi izvor lekovite vode protiv reumatizma.

NATA: Tako! To nisam znala. (Nušić 2009: 108–109)

(b)

ŽIVKA: Tako ti boga, zar ti odista ne bi napustila tu vucibatinu?...

DARA: Samo u slučaju kad bi znala da me vara.

ŽIVKA: Pa, vara te!

DARA: Ko to kaže?

ŽIVKA: Pa, muško je, mora da vara ženu. Tako je to od boga. (Nušić 2009: 38)

U Primjerima 2a i 2b lik Živke intencionalno krši maksimu kvalitete inozneći lažne i neprovjerene informacije. Osim toga, u Primjeru 2a lik Nate (žene bivšeg ministra) također intencionalno krši princip kooperativnosti pretvarajući se da vjeruje Živki i provocirajući je nizom neugodnih, naizgled dobronamjernih pitanja. U ovoj sceni likovi na eksplicitnoj razini vode uljudan razgovor, dok su na implicitnoj razini u konfliktu. Nekongruentnost između komunikacije koja se usporedno odvija na eksplicitnoj i implicitnoj razini okidač je humora na relaciji autor–čitatelj.

Humor u drami nerijetko proizlazi i iz neintencionalne komunikacijske nekooperativnosti likova kao posljedice njihova nesvjesnog kršenja neke od konverzacijskih maksima. U takvim slučajevima ne dolazi do prijenosa konverzacijske implikature na relaciji među likovima u dijalogu – štoviše, takva komunikacijska nekooperativnost rezultira blažim ili težim oblicima šuma u njihovoj komunikaciji. Međutim, na relaciji autor–čitatelj nekooperativnost govornika, kao i njezine posljedice, okidači su humora.

Primjer 3

ŽIVKA: E, pa kad neće lepim, okrenućemo i mi deblji kraj.

VASA: I to sam mu kazao.

ŽIVKA: Tražiću još danas da ga premeste u Ivanjicu.

VASA: I to sam mu kazao.

ŽIVKA: Pa šta veli?

VASA: Ići će on i u Ivanjicu, ali će povesti i ženu.

ŽIVKA: Rotkve mu strugane!

VASA: I to sam mu kazao.

ŽIVKA: Šta?

VASA: Pa to: rotkve njemu strugane. (Nušić 2009: 64)

U Primjeru 3 lik Vase ponavlja istu repliku tri puta zaredom. Prva dva puta replika je komunikacijski relevantna jer njome Vasa prenosi nove i relevantne informacije Živki. To, međutim, nije slučaj u trećoj iteraciji, kada Vasa neintencionalno krši maksimu relevantnosti. Humorističnost ove scene zasniva se na nekongruentnosti njegova iskaza s kooperativnim principom vođenja razgovora.

Okidač humora u drami često predstavljaju uvjerenja i pretpostavke dramskih likova koje su nekongruentne s uvjerenjima i pretpostavkama čitatelja (v. npr. posljednji iskaz lika Živke u Primjeru 2b: „Pa muško je. Mora da vara ženu. Tako je to od Boga.”). Takve se pretpostavke u drami nerijetko iznose na implicitnoj razini, u formi presupozicije:

Primjer 4

ŽIVKA: A znaju li oni da je tvoj otac ministar?

RAKA: Znaj, pa baš zato i psuju!

ŽIVKA: Zapisat ćeš mi tu bezobraznu decu, pa ćemo ih premestiti u unutrašnjost: i decu, i razred, i učitelja. U ovoj zemlji mora jedanput da bude reda. I da se zna kome se sme psovati mater, a kome ne sme. (Nušić 2009: 25)

U Primjeru 4 lik Živke iznosi presupoziciju u sklopu podcrtanog iskaza, koja glasi: *Nekim ljudima se smije, a nekima se ne smije psovati mater*. Budući da ova presupozicija vrši funkciju okidača humora, koji je intencionalno kodiran u iskaz dramskog lika, na relaciji autor–čitatelj ona je u statusu konverzacijske implikature koja glasi: *Gospođa ministarka smatra da se nekim ljudima smije, a nekima ne smije psovati mater*. Njezin propozicijski sadržaj humorističan je zbog nekongruentnosti sa shemom društveno prihvatljivog komunikacijskog bontona, posebice kada se uzme u obzir Živkino nastojanje da bude otmjena i cijenjena u društvu.

4.4. Strategije (ne)uljudnosti

Osim kršenja kooperativnog principa, jedna od najzastupljenijih strategija postizanja humora u drami kršenje je principa uljudnosti. Nekongruentnost između načina na koji likovi međusobno komuniciraju i čitateljeve sheme komunikacijskog bontona okidač je humora, jer čitatelj ugrožavanje obraza nekog od likova u humorističnom dramskom diskursu ne doživljava ozbiljno. Umjesto da suosjeća s likom čiji je obraz u dijalogu ugrožen, on se smije demonstraciji moći lika koji krši princip uljudnosti.

Principi uljudnog ophođenja u razgovoru najčešće se krše uvredama i pogrdnim izrazima te komisivnim i direktivnim govornim činovima (pre)-jake ilokucijske snage. U brojnim dijalozima Živka sudjeluje isključivo zapovijedima, zahtjevima, prijetnjama i kletvama, čime ugrožava obraz svojih sugovornika:

Primjer 5

ŽIVKA: Čitaj, čitaj brzo!

VASA (*nastavlja*): „I smatram za dužnost da vam ga saopštım...”

ŽIVKA (*kipti od nestrpljenja*): Ama ne zaobilazi Vaso, nego čitaj ime!

VASA: O maj... kakva si!...

ŽIVKA: Preskoči sve drugo. Čitaj ime!

[...]

ŽIVKA: Čitaj, ajde čitaj!

VASA: Hoću, samo molim te, ostavi tu stolicu! Ne umem da čitam kad držiš stolicu!

ŽIVKA: Čitaj!

VASA (*čita*): „Pisac je toga članka ujka Vasa, odnosno onaj gospodin koji se meni predstavio kao ujka Vasa, a to je vaš rođeni zet...”

ŽIVKA (*ispusti stolicu*): Šta kažeš?

VASA (*ponavlja*): „A to je vaš rođeni zet!”

ŽIVKA: Ju, ju, ju, ju, sad će me strefit. Zet, zet, izletio se on đabogda nikakav! Jaoj, proklet bio majci i ovoga i onoga sveta. Kuću mi ocrni, obraz mi oduze, oduzela mu se đabogda ruka kojom je napisao ono. (Nušić 2009: 105–106)

U Primjeru 5 uočljivo je da lik Živke izgovara isključivo govorne čino-ve: zapovijedi, pitanja, i kletve. S druge strane, okidač humora u drami pretjerana je negativna uljudnost (poniznost) lika Pere, koja se ostvaruje upotrebom honorifika, obraćanjem u trećem licu, indirektnošću, gomilanjem molbi i isprika i sl. (npr. Primjer 6a). U istoj je funkciji i lažna pozitivna uljudnost likova članova Živkine obitelji, koja je najizraženija u sceni njihove posjete Živki, kada joj se dodvoravaju i od nje traže razne „ministarske” usluge (Primjer 6b). Lažna pozitivna uljudnost u ovom se primjeru ostvaruje upotrebom hipokoristika, hiperbola te nagomilavanjem komplimenata.

Primjer 6

(a)

PERA: Svratio sam samo ako bi gospođa ministarka trebala kakve usluge?

ŽIVKA: Hvala. Zasad baš ništa.

PERA: I hteo sam da zamolim gospođu ministarku da me ne zaboravi. Ja ništa više ne tražim nego to da me gospođa ministarka ne zaboravi. (Nušić 2009: 39)

(b)

DACA (ljubeći se): Ju, slatka moja Živka, otkad te nisam vid'la! Dobro izgledaš: tu, tu, tu (pljuje) da mi te ne ureknu!...

PANTA: E, Živka, da znaš, niko ti se nije tako obradovao sreći kao ja.

JAKOV: Ja sam, Živka, dolazio, ali bila si nekako zauzeta.

SOJA (ljubeći se): Slatka moja Živkice, boga mi sam uvek tebe najviše volela od cele familije. (Nušić 2009: 74)

Lažna uljudnost u govoru dramskih likova posebice dolazi do izražaja u situacijama u kojima nastupa nagli prijelaz iz uljudnog u neuljudno obraćanje. U takvim slučajevima dodatni je okidač humora nekongruentnost između pojedinih iskaza i prethodnog diskursa, tj. nedosljednost na planu primjene strategija uljudnosti.

4.5. Šarolik jezik dramskih likova

Jezik kojim se služi Živka sadržava sva obilježja *šarolikog jezika*, koji je istovremeno u funkciji karakterizacije njezina lika i najistaknutijeg okidača humora u drami:

Živkin je jezik izrazito performativan, pun sočnih izraza, poslovice, ustaljenih idioma, polupsovki, kletvi, ali učinci takvog jezika unutar sveta ove komedije i unutar dramske radnje često su sasvim suprotni od onoga što Živka želi i što hoće. Takav jezik formira Živkinu masku vlasti, ali i razotkriva Živkinu dušu: njene želje, snove, frustracije, strahove, pritajene erotske impulse. (Ljuštanović 2013: 21)

Najizraženija obilježja *šarolikog jezika* u Živkinu govoru jesu: učestala upotreba uzvika (npr. *Ju, ju, ju!*), frazema, izreka i poslovice (npr. *pas laje, vetar nosi*), ekspresivnih izraza poput kletvi (npr. *bog te ubio da te ne ubije*), brojnih pejorativa (npr. *stoko, bitango, proketo štene*), hipokoristika (npr.

čedo, tetkica), eufemizama (npr. *rotkve ti strugane*) i dr. Osim toga, lik Živke nerijetko se služi registrom koji je neprikladan i neočekivan s obzirom na temu razgovora i (ne)formalnost situacije. Tako se primjerice Živka u privatnoj komunikaciji s članovima svoje obitelji služi izrazima koji pripadaju administrativnom stilu te se koriste isključivo u službenoj komunikaciji (Primjer 7).

Primjer 7

ŽIVKA: Saopštila sam mu da je pod današnjim danom razrešen dužnosti.

DARA: Kakve dužnosti?

ŽIVKA: Pa dužnosti muža.

DARA: Ja te ništa ne razumem. Otkako si ministarka, ti sve nekim zvaničnim jezikom govoriš. Od čega si ga razrešila?

ŽIVKA: Rekla sam mu da od danas nije više tvoj muž. Eto ti, je l' razumeš sad? (Nušić 2009: 37)

Osim u govoru lika Živke, obilježja *šarolikog jezika* zastupljena su i u govoru drugih likova – posebice Čede (Živkina zeta) i Ninkovića (ministrova tajnika, Živkina ljubavnika „po službenoj dužnosti”). Lik Čede nerijetko se služi konverzacijskim implikaturama (v. Primjer 1a) te je u komunikaciji sklon ironiji, sarkazmu i igrama riječi – posebice u dijalozima konflikta sa Živkom (Primjer 8a). Osim u neposrednom govoru, to se njegovo obilježje odražava i u komičnom novinskom članku o skandalu u kući jednog mandarina u Kini, koji je aluzija na obiteljski skandal u kući Popovićevih (Primjer 8b).

Primjer 8

(a)

ŽIVKA: Nije potrebno, jer stvar je već potpuno uređena. Danas će već doći mladoženja na viđenje sa devojkom.

ČEDA: Ama, kojom devojkom?

ŽIVKA: Pa sa tvojom ženom.

ČEDA: I doći će ovamo Nikaragua da je gleda? [Nikaragua = Čedin nadimak za počasnog konzula Nikaragve]

ŽIVKA: Razume se!

ČEDA: E, to je lepo! Slušajte, pa treba kazati devojci da se obuče. A, šta mislite, treba li ja da se obučem? (Nušić 2009: 35)

(b)

RAKA (čita): „U jednom delu Kine održava se još i danas jedan čudan običaj. Tamo, ako se kome prosiocu dopadne udata žena, on je prosi bez obzira na to što ona ima živog muža. Takav se slučaj desio ovih dana u kući mandarina Si-po-po.” (Govori.) Znaš, onaj mandarin Si-po-po, to je moj otac Sima Popović. (Nušić 2009: 39)

Lik Ninkovića, pak, sklon je pretjeranoj upotrebi francuskih izraza kojima nastoji istaknuti svoju obrazovanost i profinjenost (Primjer 9):

Primjer 9

NINKOVIĆ: Na mene možete, gospođo sa pouzdanjem računati.

Že svi tu ta fe a votr dispozision!

ŽIVKA: Kažu da vi znate sva pravila... kako da kažem...

NINKOVIĆ: Pravila otmenog društva; l bon ton di gran mond. (Nušić 2009: 47)

Gomilanjem francuskih izraza u Ninkovićevim replikama na relaciji autor–čitatelj ismijava se stereotip intelektualca, čiji je jezik u vrijeme *beogradskog stila* (na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće) obilovao galicizmima.

5. Zaključak

Temeljem provedene pragmastilističke analize Nušićeve *Gospođe ministarke* u radu su (p)opisani najfrekventniji pragmatički okidači humora u drami, koji se mogu podijeliti u tri glavne skupine: (1) Prvu skupinu čine okidači humora koji se zasnivaju na nepoštivanju kooperativnog principa, a ostvaruju se prijenosom implicitnih značenja. Ova skupina okidača podijeljena je na podvrste s obzirom na faktor intencionalnosti, a na izabranim je primjerima demonstrirano kako humor može proizlaziti iz nekongruentnosti između (doslovnog) značenja iskazā i njihova (impliciranog) smisla. (2) Drugu skupinu čine okidači humora koji se zasnivaju na izigravanju/kršenju principa uljudnosti, a ostvaruju se posredstvom neuljudnih i lažno (pozitivno i negativno) uljudnih iskaza. Na izabranim je primjerima demonstrirano kako humor može proizlaziti iz nekongruentnosti između strategija (ne)uljudnosti kojima se služe dramski likovi u dijalozima te sheme društveno prihvatljivog komunikacijskog bontona. (3) Treću skupinu okidača humora čine obilježja *šarolikog jezika* (Partington 2006, Dynel 2019) dramskih likova, koji se u govoru glavnog lika drame ogledava u frekventnoj upotrebi ekspre-

sivnih izraza poput uzvika, frazema, izreka, poslovice, kletvi, pejorativa, hipokoristika, eufemizama i dr. Osim toga, ogleđava se u upotrebi neprikladnog i neočekivanog jezičnog registra. Na izabranim je primjerima demonstrirano kako humor može proizlaziti iz nekongruentnosti između stvarnih i očekivanih jezičnih obilježja dramskih likova.

Pri analizi je korišten pojmovni aparat preuzet iz suvremenih lingvističkih, prvenstveno pragmatičkih teorija humora, koje se zasnivaju na pojmu nekongruentnosti. Provedena je analiza pokazala da je primijenjeni teorijski okvir pogodan za tumačenje humora u dramskom tekstu, te je omogućila nove spoznaje ili barem novu perspektivu interpretacije Nušićeva klasika.

Izvor

Nušić, Branislav (2009) *Gospođa ministarka*, Antologija srpske književnosti, dostupno na adresi <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>, posjet 14. veljače 2022.

Popis literature

Attardo, Salvatore; Raskin, Victor (1991) „Script Theory Revis(it)ed: Joke Similarity and Joke Representation Model”, *Humor: International Journal of Humour Research*, 4, 3/4, Berlin – Boston, str. 293–347.

Attardo, Salvatore (2017) „Humour in Language”, *Oxford Research Encyclopedia: Linguistics*, Oxford University Press, dostupno na adresi <https://web.stanford.edu/class/linguist197a/attardehumorinlanguage.pdf>, posjet 14. veljače 2022.

Brown, Penelope; Levinson, Stephen C. (1987) *Some Universals in Language Usage Politeness*, Cambridge University Press, Cambridge.

Culpeper, Jonathan (1996) „Towards an Anatomy of Impoliteness”, *Journal of Pragmatics*, 25, Amsterdam, str. 349–367.

Čičak, Ivana (2021) *Pragmastilištička analiza drame „Gospođa ministarka” Branislava Nušića*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

Deretić, Jovan (2004) *Istorija srpske književnosti*, Prosveta, Beograd.

Dynel, Marta (2019) „Humorous Phenomena in Dramatic Discourse”, *European Journal of Humour Research*, Krakow, 1, str. 22–60.

Đulman, Selma (2014) „Teorije nekongruentnosti u izučavanju humora”, *Bosanski jezik: Časopis za kulturu bosanskog književnog jezika*, 11, Tuzla, str. 9–28.

- Goatly, Andrew (2012) *Meaning and Humour*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Grice, H. Paul (1967) *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press, Cambridge – London.
- Grice, H. Paul (1987) „Logika i razgovor”, *Kontekst i značenje*, ur. Nenad Mišćević i Matjaž Potrč, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, str. 55–67.
- „Humor”, *Hrvatska enciklopedija* (mrežno izdanje), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, dostupno na adresi <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26678>, posjet 14. veljače 2022.
- Huzjak, Luka (2020) „Strukturalna analiza humora *Malograđanskih priča* Janka Jesenskoga”, *Croatica et Slavica Iadertina*, XVI, II, Zadar, str. 415–439.
- Ibraheem, Sura Dhiaa; Abbas, Nawal Fadhil (2016) „A Pragmatic Study of Humor”, *Advances in Language and Literary Studies*, Doncaster Vic, 7, 1, str. 80–87.
- Karlič, Virna, Petra Bago (2021) *(Računalna) pragmatika: temeljni pojmovi i korpusnopragmatičke analize*, FF-press, Zagreb, dostupno na adresi <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/book/125>, posjet 23. lipnja 2023.
- Leech, Geoffrey N. (2014) *The Pragmatics of Politeness*, Oxford University Press, New York.
- Ljuštanović, Jovan (2013) „Zasmejavalo na klackalici vekova”, *Branislav Nušić – Antologijska edicija Deset vekova srpske književnosti*, ur. Jovan Ljuštanović, 4. kolo, knjiga 47, Matica srpska, Novi Sad, str. 24–27.
- Martin, Rod A. (2007) *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*, Elsevier, London – Ontario.
- Morreall, John (1997) *Humor Works*, HRD Press, Massachusetts.
- Nilsen, Alleen Pace; Nilsen, Don. L. F. (2000) *Encyclopedia of 20th-Century American Humor*, Oryx Press, Phoenix.
- Palmer, Jerry (1987) *The Logic of the Absurd: On Film and Television Comedy*, BFI Publishing, London.
- Partington, Alan (2006) *The Linguistics of Laughter. A Corpus-assisted Study of Laughter-talk*, Routledge Studies in Linguistics, Oxon.
- Pešikan-Ljuštanović, Ljiljana (2009) „Kratke govorne forme u Nušićevoj Gospođi ministarki – zastupljenost, funkcija, značenje”, *Kada je bila kneževa večera: Usmena književnost i tradicionalna kultura u srpskoj drami 20. veka*, Pozorišni muzej Vojvodine, Novi Sad, str. 18–30.

- Raskin, Victor (1985) *Semantic Mechanisms of Humour*, D. Reidel, Dordrecht.
- Sinkeviciute, Vera (2019) *Conversational Humour and (Im)politeness*, John Benjamins Publishing Company, Amstardam – Philadelphia.
- Snyder, Bernardette McCarver (2011) *Daffy Definitions for Seniors: With a Laugh and Prayer*, Twenty-Third Publication, New London.
- Stanisavljević, Nevena (2017) „Primer nastavnog proučavanja komedije Gospođa ministarka Branislava Nušića”, *Sinteze*, 11, Kruševac, str. 93–107.
- Taberski, Derrick James (1998) *A Gricean Analysis of a Situation Comedy*, magistrski rad, California State University, San Bernardino, dostupno na adresi <https://scholarworks.lib.csusb.edu/etd-project/1439>, posjet 14. veljače 2022.
- Yang, Yang (2019) „Analysis of Verbal Humor in ‘Friends’ from a Perspective of Pragmatic Presupposition”, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 378, Dordrecht – Pariz – Zhengzhou, str. 544–549.

SUMMARY

Ivana Čičak, Virna Karlić

PRAGMATIC TRIGGERS OF VERBAL HUMOUR IN BRANISLAV NUŠIĆ'S PLAY *THE MINISTER'S WIFE*

The paper presents a pragma-stylistic analysis of the play *The Minister's Wife* (1929) by the Serbian writer Branislav Nušić. This play contains both verbal and situational humour, and shows characteristics of situation comedy, comedy of character and satire. The analysis was carried out with the aim of determining the pragmatic means and strategies for achieving verbal humour in the play. The theoretical apparatus was taken from the contemporary linguistic (primarily pragmatic) theories of humour, which are based on the concept of incongruity. In the first part of the paper, the theoretical framework of the research is presented, while the second part is devoted to the analysis. The most frequent pragmatic triggers of humour are demonstrated and analysed on selected examples from the play. These triggers are classified into three groups: (1) triggers based on flouting/violating the cooperative principle, which is reflected in the transmission of implicit meanings, (2) triggers based on flouting/violating the principle of politeness, which is reflected in the use of impolite and falsely polite utterances, (3) colourful language of dramatic characters, which is characterized by the frequent use of affective expressions and the use of inappropriate and unexpected register.

Keywords: *pragma-stylistics; verbal humour; play; Serbian literature; Branislav Nušić; The Minister's Wife*